

DE STOLP VOORBIJ

BOKRIJK

OPEN EN GESLOTEN DEUREN. ETNOLOGIE EN HET MUSEUM.

Sophie Elpers (1978) studeerde Europese etnologie, kunstgeschiedenis en Nederlandse filologie in Bonn, Keulen, Amsterdam en Leiden. Zij promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift over wederopbouwboerderijen in Nederland. Sinds 2007 is zij als etnologisch onderzoeker verbonden aan het Meertens Instituut in

Amsterdam. Daarnaast geeft zij regelmatig les aan de Reinwardt Academie in Amsterdam en werkt zij als wetenschappelijk medewerker bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. Sophie Elpers is als externe expert betrokken bij de toekomstplannen van het Openluchtmuseum Bokrijk.

Als museum over de cultuur van het dagelijks leven heeft het Openluchtmuseum Bokrijk een nauwe relatie met de discipline etnologie. De ontwikkelingen binnen dit vak geven spannende impulsen voor Bokrijk en openen deuren tot nieuwe perspectieven.

WAT IS ETNOLOGIE?

Etnologie is een wetenschappelijke discipline die de cultuur van het dagelijks leven in heden en verleden onderzoekt.

Het betreft onderzoek naar de alledaagse culturele praktijken die het dagelijks leven bepalen: Hoe wonen wij? Hoe werken wij? Welke rituelen voeren wij uit, hoe doen wij dat en waarom? Hoe vieren en herdenken wij? Wat en hoe eten en drinken wij? Wat en hoe vertellen en zingen wij? Wat voor kleding dragen wij en hoe doen wij dat? Welke materiële cultuur willen wij om ons heen hebben? Wat geloven wij en hoe geven wij dat vorm in ons alledaagse leven? Wat doen wij samen en wat individueel? Wat doen of deden wij wanneer? En waar doen wij dat wat wij doen? In welke context worden de alledaagse culturele praktijken uitgevoerd en welke betekenissen hebben zij?

De mens als acteur en zijn 'in de wereld zijn' staan centraal. Daarbij vraagt de etnologie zowel naar de betekenissen van culturele praktijken alsook naar hoe deze praktijken gepercipieerd en geïnterpreteerd worden. Het betreft meestal weinig in het oog lopende alledaagse praktijken en ogenschijnlijk triviale aspecten van het dagelijks menselijk handelen, waar mensen niet meteen bij stilstaan. Het alledaagse leven lijkt namelijk vaak te ontsnappen aan onze waarneming. Het toont zich als een vanzelfsprekendheid, als een natuurlijk gegeven, maar het is allesbehalve dat. Indien bekeken door de bril van een etnoloog openbaart het alledaagse leven zich als een complexe culturele constructie met een sociale, historische en ruimtelijke gelaagdheid, die door nauwgezet onderzoek ontrafeld kan worden. De sporen die gevolgd worden, lijken soms klein en onbelangrijk, maar zij stellen

ons in staat om de wereld te ontdekken en te doorgronden. Etnologie kan laten zien hoe mensen identiteiten formuleren, hoe zij bepalen wat als het 'eigene' en wat als het 'andere' ervaren wordt en op welke manier in- en uitsluiting plaatsvinden. Etnologie helpt om de samenleving te begrijpen, aan actuele debatten en ontwikkelingen in de samenleving bij te dragen en zo mee vorm te geven aan een toekomstbestendige maatschappij.¹

VAN VOLKSKUNDE NAAR ETNOLOGIE

Tot de tweede helft van de 20e eeuw richtten volkskundigen hun aandacht vaak uitsluitend op de alledaagse cultuur van het platteland. De 'volkscultuur' werd lange tijd opgevat als statisch en er werden morele kwaliteiten aan toegeschreven. De traditionele plattelandscultuur, die samenhang en cohesie zou scheppen, werd geplatst tegenover de populaire cultuur van de geïndustrialiseerde en stedelijke samenleving, die tot vereenzaming en verloederding zou leiden. De plattelandscultuur zou door het proces van industrialisering bedreigd zijn en zo snel mogelijk moeten worden opgetekend voor het te laat was. Eenzelfde gedachtengoed lag deels mee aan de basis van de oprichting van het Openluchtmuseum Bokrijk. Vanuit een reddingsgedachte werden gebouwen, huisraad en andere tekenen van het plattelandleven zoals het was geweest in een betekenisvol geheel samengebracht ter herinnering aan hoe het ooit was.

In de tweede helft van de 20e eeuw werd het onderzoeksveld uitgebreid: volkskundigen gingen zich steeds meer richten op de alle-

¹ Zie ook de korte film 'What is European Ethnology' van de International Society for Ethnology and Folklore SIEF, http://www.siefhome.org/videos/euro_ethno.shtml.

daagse cultuur van de moderne samenleving en ontwikkelden in dat kader juist interesse voor stedelijke culturen inclusief de dynamische interactie tussen stad en platteland. Ook werd de oude invulling van het begrip volkscultuur gedeconstrueerd en vervangen door een dynamische cultuuropvatting. Met name het werk van de Tübingse hoogleraar Hermann Bausinger was in deze ontwikkeling van belang. In 1961 publiceerde hij zijn befaamde studie *Volkskultur in der technischen Welt*.

De nieuwe benaming etnologie voor het vak volkskunde die in de laatste decennia van de 20e eeuw bijna overal werd ingevoerd, getuigt van een duidelijke paradigmawissel. De nieuwe benadering staat voor een empirisch én historisch werkende kritische cultuurwetenschap die onder alledaagse cultuur al lang niet meer 'de' cultuur van 'het' volk begrijpt, maar een grote diversiteit aan culturele praktijken die mensen zich toe-eigenen en die in tijd en ruimte vorm krijgen.²

Dat de focus inmiddels veel breder is gaan liggen, betekent niet dat culturele praktijken van het platteland geen aandacht meer krijgen of moeten krijgen. Integendeel: juist de etnologie biedt de mogelijkheid om het platteland met een frisse blik te bekijken. Veel dingen die ons tegenwoordig echt bezig houden, hebben met het platteland te maken: milieuvervuiling, al dan niet duurzame landbouw, esthetische discussies over het landschap en over dorpsgezichten, kwesties rond regionale en nationale identiteit en 'zich thuis voelen' in Vlaanderen, de zoektocht van mensen naar 'authenticiteit', de vervorming van steden tot 'rurale beleving', de leegloop van het platteland. De etnologie kan hier spannende bijdragen leveren. Waarom? Omdat etnologie steeds gaat over ruimte! En omdat etnologie het heden met het verleden (en omgekeerd) verbindt!

ETNOLOGIE EN DE RUIMTE

Als gevolg van de toename van mobiliteit en het ontstaan van grote globale netwerken door moderne informatie- en communicatietechnieken lijkt ruimte voor het alledaagse leven steeds onbelangrijker te worden. Etnologisch onderzoek kan echter laten zien dat dit niet juist is. Er zijn namelijk tegenbewegingen waarbij lokale en regionale alledaagse cultuur ingezet wordt om culturele diversiteit te koesteren. De etnologie heeft veel ervaring in onderzoek naar ruimte als culturele categorie. Ruimte wordt daarbij tegenwoordig enerzijds als een geografische eenheid beschouwd, maar anderzijds ook als een dynamisch sociaal construct waarin vragen naar betekenistoekenningen en emoties een centrale rol spelen. Dit etnologische perspectief is een uitstekend uitgangspunt om het complexe samenspel van globalisering, regionalisering en lokalisering te onderzoeken. In dat kader reflecteert de etnologie onder andere op hedendaagse kwesties rond 'Heimat' (zich ergens thuis voelen).³

ETNOLOGIE EN DE VERBINDING TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN

Wat actuele uitdagingen in de samenleving betreft, weet de etnologie de link te leggen met het verleden. Etnologie laat zien dat contemporaine cultuurverschijnselen slechts begrepen kunnen worden in de historische context: vanuit ontwikkelingen in de tijd. Aan de andere kant trekt historisch etnologisch onderzoek de lijnen door naar het heden.

Ingrijpende sociaal-culturele, economische en politieke veranderingen in het moderne

² Hester Dibbits e.a., *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat*. Amsterdam, 2011, p. 44-46; Ton Dekker, 'Ideologie en volkscultuur ontkoppeld: een geschiedenis van de Nederlandse Volkskunde', in: Ton Dekker, Herman Roodenburg, Gerard Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, 2000, p. 13-65; Herman Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat', in: Ton Dekker, Herman Roodenburg, Gerard Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, 2000, p. 66-109.

³ Manfred Seifert (red.), *Zwischen Emotion und Kalkül. 'Heimat' als Argument im Prozess der Moderne*. Leipzig, 2010; Edoard Costadura, Klaus Ries (red.), *Heimat gestern und heute. Interdisziplinäre Perspektiven*. Bielefeld, 2016.

Europa hebben als gevolg dat termen als 'verbondenheid', 'identiteit', 'etniciteit', 'volk', 'nationalisme', 'multiculturele samenleving', 'diversiteit' en 'erfgoed' sleutelbegrippen geworden zijn. De etnologie begrijpt deze niet alleen als abstracte ideeën, maar als onderwerpen die voortkomen uit en betekenis krijgen in de ervaringen van mensen in hun dagelijks leven. Het onderzoek dat dit dagelijks leven vanuit een historisch perspectief benadert, kan laten zien hoe complex de fenomenen zijn die door de bovengenoemde begrippen beschreven worden. Etnologen hebben kennis over de eraan gekoppelde emoties en over het (politieke) gebruik ervan in heden en verleden. Ze zijn in staat voor te lichten en misbruik van de – vaak zonder enige reflectie gebruikte – *buzzwords* te voorkomen. Hier liggen nog kansen voor Bokrijk om een opiniërende rol op te nemen in het publieke discours.

ETNOLOGIE EN DE ERFGOEDSECTOR

De erfgoedsector maakt gebruik van kennis over het dagelijks leven die in de etnologie wordt vergaard. Dit betreft ook theoretische kennis, bijvoorbeeld wat de verhouding tussen materiële en immateriële cultuur betreft. Etnologie scheidt in principe niet tussen materiële en immateriële cultuur omdat ieder artefact een immateriële kant en iedere immateriële cultuuruitdrukking een materiële kant heeft. De kennis hieromtrent doordringt al een tijd lang de erfgoedsector die tegenwoordig graag een meervoudig perspectief hanteert. Echter: er verrijzen nog steeds (kunstmatige) grenzen tussen beide velden, immaterieel en materieel erfgoed, wat een geïntegreerde visie kan bemoeilijken. Etnologisch onderzoek kan hierop wijzen en de nodige reflectie bieden.

Etnologische onderwerpen kunnen de inhoud van een museum vormen – dit is voor Bokrijk zeker het geval. Met bouw- en wooncultuur en eet- en drinkcultuur, twee van de vier themalijnen die in de komende jaren aandacht zullen krijgen en die klassieke etnologische onderwerpen betreffen, heeft het Openluchtmuseum gekozen voor *sociale totaalphenomenen* (Marcel Mauss). Het betreft alledaagse fenomenen die volstrekt verweven zijn met alle aspecten van de samenleving, of het nu gaat over economie, religie, moralistische voorstellingen of esthetische ideeën. Daarmee kan met de thema's een enorm breed scala aan verhalen verteld worden waarbij de bezoekers van Bokrijk makkelijk vanuit hun eigen leefwerelden meegenomen kunnen worden.

Anderzijds kan een museum ook de inhoud van etnologisch onderzoek zijn.⁴ Zo is een heel aantal etnologen tegenwoordig geïnteresseerd in erfgoediseringsprocessen – processen die ertoe leiden dat cultuur tot erfgoed wordt benoemd dat gekoesterd dient te worden – en de rol die musea daarbij spelen.⁵ Het is boeiend als musea in hun presentaties hierop weer reflecteren en de bezoekers attent maken op de eigen rol in erfgoediseringsprocessen. Bovendien zijn musea onderwerp in etnologisch onderzoek naar 'tentoongestelde mensen' (tentoongestelde alledaagse cultuur) en naar de keuzes die musea als lerende instellingen in dit kader maken. Daarnaast wordt er ook onderzoek gedaan naar de 'participerende' en de 'kijkende mensen' in musea. Dit laatste is in verband met openluchtmusea best spannend. Zo tonen bezoekers vaak een voyeuristische kant in de tentoongestelde huizen. Niet zelden zie je hun hand bewegen naar de deurklink van de deur die nog niet geopend is. Etnologisch onderzoek kan op deze houding wijzen en helpen bij de beantwoording van de vraag: Waarom zijn mensen nieuwsgierig naar de in openluchtmusea getoonde leefwerelden en hoe is deze nieuwsgierigheid te plaatsen in onze huidige maatschappelijke context?

4 Bijvoorbeeld Sop hie Epers, An na Palm (red.), *Die Musealisierung der Gegenwart. Von Grenzen und Chancen des Sammelns in kulturhistorischen Museen*. Bielefeld, 2014.

5 Bijvoorbeeld: Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nation alisering van de volkskultuur in Nederland 1815-1940*. Nijmegen, 2001; Markus Tauschek, *Wertschöpfung aus Tradition. Der Karneval von Binch e und die Konstituierung kulturellen Erbes*. Berlin, 2010

COLOFON

Een uitgave van vzw Het Domein Bokrijk,
Bokrijkklaan 1, 3600 Genk – www.bokrijk.be

VU: Liesbeth Kees, Bokrijkklaan 1, 3600 Genk

Vormgeving: impulscommunicatie.be

© vzw Het Domein Bokrijk

D/2017/7979/01

Fotografie Luc Daelemans